

УДК 336.717.1(477)

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ РИНКУ ПЛАТІЖНИХ КАРТОК В УКРАЇНІ

О.Остафіль, Б.Вишивана

*Львівський національний університет імені Івана Франка
79008, м. Львів, Проспект Свободи, 18*

Досліджено та проаналізовано діяльність банків України на ринку платіжних карток, визначено переешкоди для його подальшого розвитку, охарактеризовано можливі шляхи пом'якшення і подолання кризових явищ для удосконалення вітчизняної системи безготівкових розрахунків.

Ключові слова: платіжна система, платіжна картка, емісія платіжних карток, еквайринг платіжних карток, дебетна картка, кредитна картка, депозитна картка, торговельна платіжна інфраструктура, безготівкові розрахунки.

Посилення глобалізації, взаємодія національних фінансових систем між собою приводять до поглиблення інтеграції національних платіжних систем у світову економіку. Ці процеси потребують створення необхідних умов для поліпшення структури грошового обігу в Україні за рахунок скорочення частки готівкових розрахунків і розбудови масових безготівкових платежів з використанням платіжних карток.

Розвиток системи електронних платежів – один з основоположних елементів сучасної економіки. Важко переоцінити важливість для суспільства платіжних систем в цілому і платіжних карток зокрема.

Швидке розповсюдження платіжних карток у світовому масштабі свідчить про те, що така форма розрахунків є вигідною для її безпосередніх користувачів. Держателі карток отримують можливість уникнути ризиків, пов'язаних із втратою, крадіжкою, пошкодженням готівки, розрахуватися на будь-яку суму за придбані товари і послуги, в тому числі за кордоном, отримати кошти в кредит чи накопичувати їх на спеціальному рахунку і одержувати додаткові прибутки.

Торговельні організації, що приймають платіжні картки, мають можливість збільшити обсяги реалізації продукції завдяки залученню нових платоспроможних клієнтів, скороченню витрат на інкасацію та конвертацію виручки, підвищення свого рейтингу.

Банки-емітенти платіжних карток збільшують обсяги залучених коштів, доходи від розрахунково-касового обслуговування клієнтів, підвищують конкурентоспроможність та імідж.

Поряд з тим, що картки є ефективним засобом розрахунків за товари і послуги, системи електронних платежів сприяють зниженню витрат на

обслуговування готівки, підвищенню прозорості фінансових потоків і покращенню розвитку економіки держави в цілому.

Однак, незважаючи на принципів переваги використання платіжних карток як інструмента безготівкових розрахунків, а також наявність багаторічного досвіду їх використання за кордоном, розвиток українського карткового ринку залишається недостатнім.

У зв'язку з цим важливою складовою стратегії розвитку ринку платіжних карток в Україні повинно стати розроблення і впровадження високотехнологічних карткових інструментів, інфраструктури приймання карток і розширення сфери їх застосування з метою динамічного розвитку системи безготівкових розрахунків та забезпечення фінансової стійкості банківської системи держави.

Організаційно-економічні питання формування і розвитку ринку сучасних карткових платіжних інструментів стали провідними темами дослідження відомих зарубіжних та вітчизняних економістів, зокрема Б.Дяченка, Р.Капралова, В.Кравця, Н.Лапко, В.Міщенко, А.Мороза, С.Науменкової, А.Савченка, А.Самойленка, В.Харченка та інших. Проте в умовах світової фінансової кризи, що призвела до значних дисбалансів національної банківської системи, дослідження та аналіз діяльності банків України на ринку платіжних карток, визначення перешкод для його подальшого динамічного зростання та пошук можливих шляхів пом'якшення й подолання кризових явищ, удосконалення вітчизняної системи безготівкових розрахунків становить значний теоретичний та практичний інтерес.

Ринок банківських платіжних карток в Україні до осені 2008 р. розвивався швидкими темпами. За статистичними даними, які отримує від банків Національний банк України, станом на 01.04.2009 р. 145 банків (78% від загальної кількості, які мають банківську ліцензію) є членами внутрішньодержавних і міжнародних карткових платіжних систем та здійснюють емісію і еквайринг платіжних карток.

За період з 2001 року кількість платіжних карток в Україні зросла у 10 разів. Кількість операцій із застосуванням платіжних карток, емітованих українськими банками, протягом 2008 р. становила близько 634.4 млн, а їх сума – понад 372.4 млрд грн. Держателі платіжних карток здійснили у 2008 р. у 8.6 разів більше операцій з використанням платіжних карток, ніж у 2002 р., обороти зросли у 18.6 разів [11, С.36]. Однак збільшення обсягів карткових операцій не супроводжувало зростання кількості нових карток у 2008 р. За оцінками фахівців, загальний обсяг карткової емісії за вересень-листопад 2008 р. підвищився лише на 15-20% у той час, як за аналогічний період 2007 р. – майже на 40% [5]. Починаючи з вересня 2008 р., обсяги емісії забезпечували зарплатні проекти. За даними Національного банку України, починаючи з II півріччя 2008 р. кількість платіжних карток, емітованих українськими банками, постійно знижується (див. рис.1) [2].

Як свідчать дані рис.1., обсяги емісії платіжних карток в Україні характеризуються переважаючою кількістю дебетних карток, частка яких на вітчизняному ринку становить близько 76-80%. Хоча протягом останніх трьох років темпи приросту емісії карток із кредитною функцією були значно вищими, ніж дебетових, викликана фінансовою кризою занепокоєність населення спричинила негативні наслідки для вітчизняного карткового ринку.

Зіткнувшись з ресурсними проблемами, банки не лише зупинили випуск нових кредитних карток, відмовилися від запровадження нових проєктів, а й обмежили кредитування за раніше випущеними картками, зокрема почали знижувати кредитні ліміти. Якщо восени 2008 р. середній розмір ліміту за картками VISA Electron і Cirrus Maestro становив 5 тис. грн, то до березня 2009 р. він був знижений до 2-3 тис. грн, а за картками класу VISA Classic і MasterCard Mass кредитний ліміт скоротився з 7-10 тис. грн до 4-5 тис. грн.

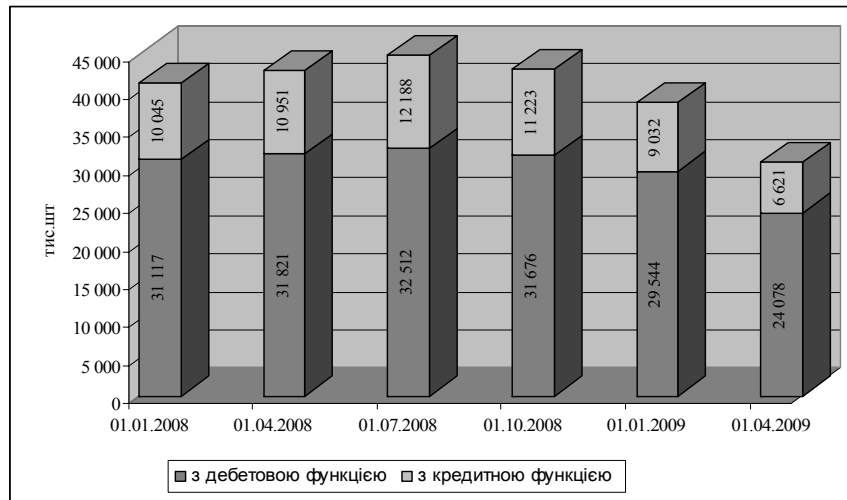

Рис.1. Кількість платіжних карток, емітованих українськими банками

Загалом у I кварталі 2009 р. середній розмір кредитного ліміту із зарплатних карток був зменшений із 4-5 до 1-2 зарплатних плат, з приватних карток класу VISA Electron і Cirrus Maestro – до 1.5-2.5 тис. грн, а карток класу VISA Classic і MasterCard Mass – до 3.5-5 тис. грн. Таким чином, негативні тенденції розвитку ринку продовжують поглиблюватись. Одночасно має місце зростання вартості карткових кредитів. Так, якщо наприкінці 2008 р. кредитні ставки коливались на рівні 28-32% річних, то у I кварталі 2009 р. не опускалися нижче 34-45%. Крім того, при наданні карткового кредиту, що завжди вважався бланковим, банки почали вимагати забезпечення.

Водночас експерти передбачають подальше зменшення кредитних можливостей держателів карток, а також лімітів на зняття готівки. За прогнозами аналітиків [6], до кінця 2009 р. вони можуть скоротитися ще на 15-25%. На сьогодні банки, що не відчувають різкого дефіциту ліквідності, дозволяють на добу знімати в банкоматах за дебетними картками у середньому до 5 тис. грн., картками класу Classic – до 10 тис. грн, Gold – до 20-25 тис. грн.

Інша ситуація спостерігається в банках, яким призначено тимчасову адміністрацію. Серед них – ТОВ "Укрпромбанк", АКБ "Національний кредит", АКБ "Київ", ВАТ КБ "Надра", ТОВ "Західкомбанк", АКБ "Одеса-банк", АКБ "Трансбанк", ВАК "БІГ Енергія", ВАТ "Родовід Банк", АБ "Банк регіонального розвитку", ВАТ КБ "АРМА", ВАТ "Селянський комерційний банк "Дністер", ВАТ "Національний стандарт", АКБ "Європейський", ВАТ АБ "Укргазбанк" [4].

Зокрема, ВАТ КБ "Надра" виплачує лише 20% депозиту, сума якого не перевищує 10 тис. грн вкладникам-пенсіонерам, проте надає можливість держателям своїх платіжних карток розраховуватися в магазинах і мережі Інтернет за умови, що максимальний платіж не перевищуватиме 1000 грн на добу. Одержати готівку за депозитними картками з банкоматів і в касі можна лише на суму 100 грн в день, за іншими картками – 1000 грн. Після введення тимчасової адміністрації у ВАТ "Родовід Банк" добові ліміти на зняття готівки в касах банку та банкоматах становлять 50 грн на добу, у торговельній мережі можна розраховуватися на суму, що не перевищує 300 грн за день, а з каси банку готівка видається за зарплатними картками по 100 грн в день, пенсійними – 500 грн. Картки ТОВ "Західкомбанк", ВАТ "Селянський комерційний банк "Дністер", ВАТ "Національний стандарт", АКБ "Європейський", ВАТ "БІГ Енергія" та ВАТ КБ "АРМА" не приймають у торговельних мережах і банкоматах [9].

Крім того, за інформацією Національного банку України, протягом 2008 р. кількість реально працюючих платіжних карток знизилася на 8.3% з 41162 тис. шт. на 01.01.2008 р. до 38576 тис. шт. на 01.01.2009 р. Проте за січень-березень 2009 р. кількість хоча б раз використаних карток VISA та MasterCard зменшилася ще на 7877 тис. шт. і на 01.04.2009 р. становила 30699 тис. шт. [1]. Таке різке скорочення карткової емісії, на нашу думку, пов'язане зі зростанням недовіри до банківської системи, переходом підприємств, які виплачували за допомогою карток заробітну плату працівникам, на готівкові розрахунки, практично повним згортанням карткового кредитування, введенням тимчасових адміністрацій в п'ятнадцяти банках України. Найближчим часом фінансисти не очікують приросту кількості платіжних карток. До кінця 2009 р. прогнозується подальше скорочення їх емісії на 2-3 млн одиниць за квартал за рахунок зменшення кількості зарплатних та кредитних карток.

Варто зауважити, що, не бажаючи втрачати клієнтів, вітчизняні банки пропонують населенню симбіоз платіжної дебетної картки й ощадного депозиту – депозитну картку. Вона дає можливість держателю розраховуватися в торговельних мережах і знімати готівку з банкоматів. Водночас на залишок коштів на картрахунку фінустанови нараховують близько 16-17% річних, стимулюючи клієнтів знімати кошти з рахунку якомога рідше й у менших обсягах. Фактично депозитні картки тепер заміняють депозити до запитання, які зникли з ринку разом із введенням мораторію НБУ на дострокове повернення вкладів. Таким способом банки намагаються повернути лояльність клієнтів, залучити якнайбільше коштів населення у фінансову систему держави, збільшити частку безготівкових розрахунків. Адже робота з готівкою, що передбачає обслуговування банкоматів, закупівлю купюр у НБУ, співпрацю з банківськими мережами та міжнародними платіжними системами, є досить дорогою для банків.

Ще одним важливим показником розвитку вітчизняного карткового ринку є кількість операцій із застосуванням платіжних карток. Починаючи з 2002 р., кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, зросла більше як у 8 разів, про що свідчать дані рис.2 [10, С.48]. У 2008 р. порівняно з 2007 р. вона збільшилася на 19.3 % і становила понад 634.4 млн. Незважаючи на динаміку зростання карткового платіжного ринку України протягом 2002-2008 рр., вже у I кварталі 2009 р. у порівнянні з I кварталом 2008 р. відбулося суттєве зменшення вищезазначених показників, зокрема зменшилася

кількість платіжних карток на 20% та кількість операцій з їх застосуванням на 9%. На наш погляд, це сталося за рахунок скорочення видачі банками карток з кредитною функцією та зростаючого безробіття, що спричинило зменшення кількості клієнтів банківських установ та скорочення використання платіжних карток у розрахунках.

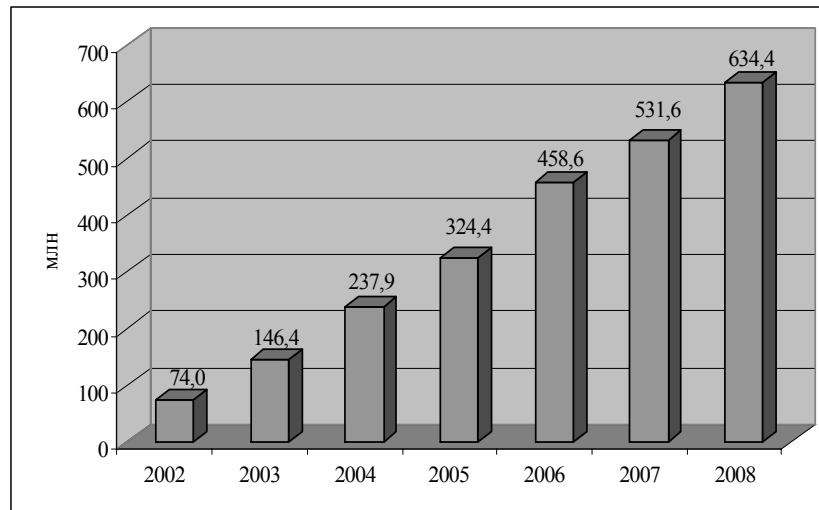

Рис. 2. Динаміка зростання кількості операцій за платіжними картками, емітованими українськими банками

За видами носіїв інформації в загальному обсязі емітованих банками карток на 01.01.2009 р. домінували картки з магнітною смугою – 93.6%. На картки з чіпом та з магнітною смугою і чіпом припадає відповідно 4.1% і 1.9%, а на платіжні картки, що використовуються для розрахунків у мережі Інтернет, – лише 0.4%. Упродовж I кварталу 2009 р. ці показники суттєво не змінилися. Як правило, банки емітують традиційні картки з магнітною смугою для реалізації масових зарплатних проектів, а картки преміум-сегмента випускають із чіпом і магнітною смугою. Переважна більшість карток із чіпом – це картки Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП).

Незважаючи на те, що картки з чіпом (мікропроцесором) не лише забезпечують високий рівень захисту інформації, а й дають змогу розміщувати на чіпі різні фінансові й нефінансові додатки, обсяг їх емісії все ще залишається на вкрай низькому рівні. Основною причиною цього є насамперед висока вартість мікропроцесорних карток, а також недостатньо розвинена інфраструктура їх приймання. Проте останні тенденції розвитку вітчизняного ринку платіжних карток свідчать про те, що банки вже адаптували понад 85% усіх платіжних терміналів для приймання смарт-карток [11, С.36].

На базі платіжних смарт-карток запроваджуються бонусні, соціальні, транспортні, митні, страхові, медичні та інші проекти. Емітуються мобільні платіжні інструменти, які дають змогу управляти банківським рахунком, а також здійснювати платежі за допомогою мобільного телефону.

Платіжні картки активно використовуються для розрахунків у мережі Інтернет і дають можливість їх держателям погашати кредити, оплачувати рахунки за комунальні, телекомунікаційні, послуги кабельного цифрового та аналогового телебачення, послуги інтернет-провайдерів, здійснювати інтернет-перекази на адресу фізичних та юридичних осіб, оплачувати товари та послуги інтернет-магазинів [8, С.37-38].

Зауважимо, що платіжні картки з кожним роком відіграють усе важливішу роль у соціально-економічному житті населення України, оскільки полегшують доступ до зарплат, пенсій, стипендій, інших соціальних виплат. Тому дуже важливо в час фінансово-економічної кризи не тільки гарантувати безпечну та стабільну роботу інфраструктури їх приймання, а й подальший розвиток і вдосконалення.

Розвиток торговельної платіжної інфраструктури протягом останніх трьох років відбувся у напрямі зростання. Кількість встановлених вітчизняними банками платіжних терміналів у сфері торгівлі та послуг збільшилася майже вдвічі (рис. 3) [7]. Проте це суттєво не вплинуло на збільшення частки безготівкових розрахунків із використанням платіжних карток порівняно з розрахунками готівкою.

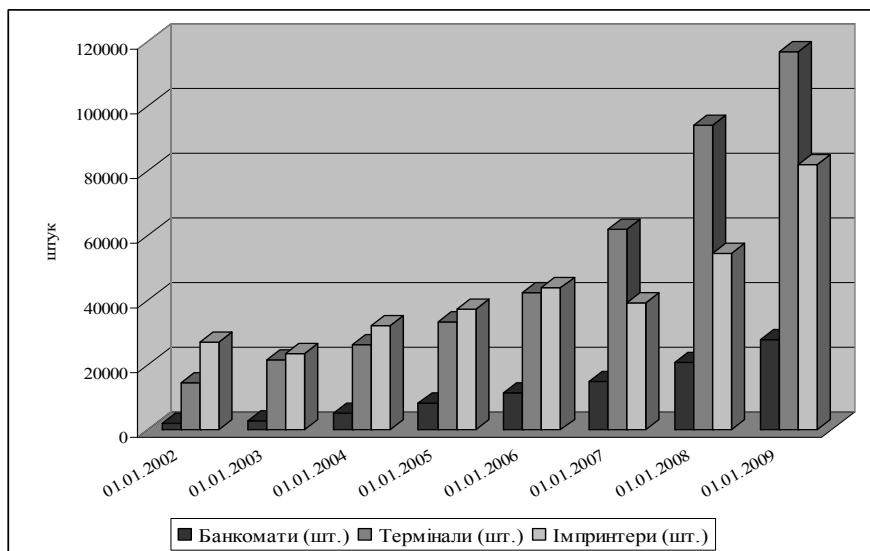

Рис. 3. Динаміка розвитку інфраструктури приймання платіжних карток в Україні

Як і раніше, близько 90-92% усіх операцій із платіжними картками – це зняття готівки в банкоматах. Відповідно на безготівкові операції припадає 8-10%, з яких основна частка – розрахунки в торговельних мережах і тільки 1-2% складають найприбутковіші для банків міжнародні трансакції.

Незважаючи на доволі стрімке зростання кількості платіжних терміналів у торговельних мережах упродовж останніх років, за підсумками I кварталу 2009 р.

їх кількість зменшилася на 9.2 тис. одиниць (майже 8% усього PoS-термінального устаткування) [3, С.30]. Банкіри пояснюють тенденцію скорочення карткової інфраструктури декількома причинами.

По-перше, відмовою торговців від еквайрингових послуг проблемних банків через їх фінансову неспроможність або ж, навпаки, демонтуванням платіжних терміналів через закриття (банкрутство) торговельного підприємства унаслідок кризи.

По-друге, оптимізацією банками своїх витрат, що призводить до демонтажу термінального устаткування в нерентабельних торговельних установах. Банк зазнає чималих постійних витрат, пов'язаних з наявністю непрацюючих терміналів, серед них – амортизація самого обладнання, його обслуговування фірмою-виробником або спеціальним підрядником, плата процесинговому центру за підключення обладнання.

Необхідно відзначити також можливість аналогічних заходів з боку банків і стосовно банкоматів. Так, на початку 2009 р. банки практично припинили встановлювати нові банкомати. Якщо в IV кварталі 2008 р. було встановлено майже 3 тис. нових АТМ, то в I кварталі 2009 р. – лише 340 шт. [3, С. 32].

Отже, розвиток ринку платіжних карток України, незважаючи на стрімке зростання упродовж останніх років, характеризується певними негативними тенденціями. Насамперед це пов'язано з тим, що платіжні картки не виконують покладені на них функції платіжного засобу, за допомогою якого клієнт оплачує вартість товарів і послуг. Значна частина карток залишається для їх держателів виключно інструментом отримання готівки в банкоматі.

Дисбаланс на ринку платіжних карток полягає також у тому, що переважна більшість емітованих українськими банками карток належить до міжнародних платіжних систем VISA і MasterCard. Станом на початок 2009 р. їх частка в загальному обсязі випущених платіжних карток в Україні становила 88,3%, але тільки близько 0.8% операцій з картками вітчизняних банків здійснюється за кордоном. Таким чином, для більшості внутрішньодержавних операцій (99.2%) використовуються картки міжнародних платіжних систем, на які розповсюджуються їхні правила і тарифи.

Останнім часом банки неодноразово висловлювали власну занепокоєність зростанням тарифів та запровадженням нових видів комісій з боку міжнародних платіжних систем. Тому існуючі принципи побудови національного ринку платіжних карток та взаємовідносини його учасників потребують удосконалення. Погоджуємось із думкою В. Харченка та Р.Капралова [11, С.37] про необхідність побудови Єдиного національного платіжного простору в Україні, який дозволить

- зменшити комісійні платежі банків-членів міжнародних платіжних систем;
- скоротити гарантійні депозити банків-членів у міжнародних платіжних системах;
- створити сучасну платіжну та розрахункову інфраструктуру;
- створити Єдиний еквайринговий простір, який забезпечуватиме приймання карток усіх національних та міжнародних платіжних систем у вітчизняній торговельній мережі і сприятиме прискоренню розвитку безготівкових розрахунків;

– запровадити національну систему моніторингу шахрайських операцій з платіжними картками та контролю ризиків їх використання;

– удосконалити національні платіжні та інформаційні сервіси тощо.

Водночас потребують посиленої уваги питання, пов'язані з ризик-менеджментом, блокуванням карткових рахунків у разі втрати платіжних карток, порушенням прав та інтересів клієнтів банків у сфері особистої інформації, поліпшенням рівня їх фінансової грамотності.

Упродовж останніх років в Україні значно зросла кількість звернень та скарг громадян на погіршення обслуговування банками операцій з платіжними картками. Вони стосуються не лише питань емісії карток і недостатньої роботи з попередженням можливого здійснення шахрайських операцій з їх застосуванням, а й проблем, пов'язаних з депозитними, кредитними та іншими операціями роздрібною банківського бізнесу.

Проблемою сьогодні залишаються також питання блокування карткових рахунків у разі втрати платіжних карток. Банкам доцільно передбачати чіткий порядок дій клієнтів та банку у разі втрати картки, переглянути договори з клієнтами в частині визначення в них порядку, послідовності і часу здійснення певних дій клієнтів та самого банку під час блокування операцій за рахунками, внесення платіжних карток до стоп-листів, відповідальності за вчинення шахрайських або інших протиправних дій із застосуванням карток.

Крім того, банки повинні забезпечувати постійний контроль за роботою працівників, які здійснюють емісію платіжних карток і операції з їх застосуванням, з метою неухильного дотримання вимог законодавства України та правил платіжних систем для уникнення конфліктів інтересів працівників банку і клієнтів.

Враховуючи вищезазначене, вважаємо необхідним вирішення банками проблемних питань, що склалися у взаємовідносинах з клієнтами, застосування відповідних заходів, які сприятимуть посиленню довіри населення до банківської системи, збільшенню кількості клієнтів банків, здійсненню громадянами систематичних безготівкових платежів за типові послуги (електроенергію, зв'язок тощо), розширенню масових безготівкових розрахунків з використанням платіжних карток.

Україна має великий потенціал для масштабного застосування платіжних карток у системі розрахунків, але стабільний стрімкий розвиток вітчизняного карткового бізнесу в кількісній, а особливо в якісній площині, потребує виваженого системного підходу всіх учасників ринку: платіжних систем, банків, торговельних установ та держави.

1. Будіянська Т. Геть пластик [Електронний ресурс]: за матеріалами "Деловая Столица", 28 травня 2009 р. – Режим доступу: <http://www.news.finance.ua>
2. Види платіжних карток, які емітовані українськими банками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/Pl_syst/Charge_card.htm
3. Гриньков Д. РоСтный день // Бизнес. – 2009. – № 20 (851), 18 мая. – С. 30-32.

4. Інформація щодо стану здійснення тимчасової адміністрації у банках України станом на 12.06.2009 р. [Електронний ресурс]: Режим доступу: [http:// www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua)
5. Одарюк А. Карткове кредитування викорінюють [Електронний ресурс]: за матеріалами "Деловая Столица", 25 грудня 2008 р. – Режим доступу: [http:// www.news.finance.ua](http://www.news.finance.ua)
6. Одарюк А. Пластикова блокада [Електронний ресурс]: за матеріалами "Деловая Столица", 25 грудня 2008 р. – Режим доступу: [http:// www.news.finance.ua](http://www.news.finance.ua)
7. Основні показники ринку платіжних карток в Україні [Електронний ресурс]: Режим доступу: [http:// www.bank.gov.ua/Pl_syst/Charge_card.htm](http://www.bank.gov.ua/Pl_syst/Charge_card.htm)
8. Підсумки роботи НСМЕР у 2008 році // Вісник НБУ. – 2009. – № 3. – С. 37-40.
9. Проблемні банки: хроніка подій [Електронний ресурс]: за матеріалами газети "Діло", 26 травня 2009 р. – Режим доступу: [http:// www.news.finance.ua](http://www.news.finance.ua)
10. Харченко В. Підсумки діяльності банків України на ринку платіжних карток у 2008 році // Вісник НБУ. – 2009. – № 4. – С.44-51.
11. Харченко В., Капралов Р. Банківські платіжні картки: передумови створення Єдиного національного платіжного простору в Україні // Вісник НБУ. – 2009. – № 2. – С.32-37.

TENDENCIES OF MARKET DEVELOPMENT OF PAYMENTS CARDS IN UKRAINE

О. Ostafil, B. Vyshyvana

*Ivan Franko National University of L'viv
Prospekt Svobody 18, UA – 79008, Ukraine*

Activity of banks of Ukraine at the market of pay cards is explored and analyzed, the obstacles for his subsequent development are determined; the possible ways of softening and overcoming of the crisis for the improvement of the national system of non-cash settlements are described.

Keywords: payments system, payment card, emission of payment cards, acquiring of payment cards, debit payment card, credit payment card, deposit card, payment infrastructure, non-cash settlements.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА ПЛАТЕЖНЫХ КАРТОЧЕК В УКРАИНЕ

О. Остафіль, Б. Вишивана

*Львовский национальный университет имени Ивана Франка
79008, м. Львов, Проспект Свободы, 18*

Исследовано и проанализирована деятельность банков Украины на рынке платежных карточек, определенно препятствия для его последующего развития, охарактеризованы

возможные пути смягчения и преодоления кризисных явлений для усовершенствования отечественной системы безналичных расчетов.

Ключевые слова: платежная система, платежная карточка, эмиссия платежных карточек, эквайринг платежных карточек, дебетная карточка, кредитная карточка, депозитная карточка, торговая платежная инфраструктура, безналичные расчеты.